

РЕЛІГІЙНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Олександр Лук'яненко

(Україна)

Стаття ілюструє формування ідеї “русского міра” у релігійному дискурсі православної росії. Дослідження узагальнює дані про використання патріархом московським Кірілом ідеологічних штампів під час проповідей з метою формування групи підтримки політики В. Путіна. Розвідка наводить приклади брудної пропаганди, фальшування історії, підтасовування історичних фактів у релігійно-політичних баталіях в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: пропаганда, російська православна церква, патріарх Кіріл, “русский мір”, ідеологія, російсько-українська війна

RELIGIOUS DIMENSIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Oleksandr Luk'janenko

The article illustrates the formation of the idea of the “Russian world” in the religious discourse of Orthodox Russia. The study summarizes the data on the use of ideological stamps by the Patriarch of Moscow Kirill during sermons with the aim of forming a support group for Vladimir Putin’s policies. The research cites examples of dirty propaganda, falsification of history, falsification of historical facts in religious and political battles in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Key words: propaganda, Russian Orthodox Church, Patriarch Kirill, “Russian world”, ideology, Russian-Ukrainian war

Релігія є частиною соціокультурного життя людства з часів свого виникнення з-поміж інших форм суспільної свідомості, прямо чи опосередковано впливаючи на щодення людини навіть через систему дорелігійних вірувань. Функціонал релігії у суспільстві включає, серед іншого, гуртування мас навколо однієї ідеї – часто далекої від релігійної віри, але значущої для держави, у кордонах якої ця релігія розбудовує свою організацію. У світлі російсько-української війни, що триває з 2014 року та перейшла у нову стадію 24 лютого 2022 року, роль Російської православної церкви (РПЦ) є однією з ключових. У даній розвідці увага приділена аналізу цієї світоглядної парадигми, котру транслює патріарх Кіріл (Гундяєв) у продовж семи місяців повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної України (двом головним компонентам – ідеї єдності та меншовартості). Його проповіді та звернення нагадують політичні агітки доби розвинутого соціалізму, де замість посилення на твори

Леніна та Брежнєва добірно ставлять цитати зі Святого Письма у довільній інтерпретації.

Усі посили, що лунають упродовж агресії, мають своїм корінням звернення до архіпастирів, пастирів, ченців і всіх вірних РПЦ від 24 лютого 2022 року, у якому патріарх не висловив жорсткої позиції з приводу війни, завуальовано підтримуючи тези з промови Володимира Путіна, що передувала відкритій агресії північного сусіда супроти України (Обращение 24.02.2022). З одного боку, лексика відозви налаштувала на емпатійне ставлення до страждань українців: “з глибоким і серцевим болем сприймаю страждання людей”, “глибоко співпереживаю всім, кого торкнулася біда”.

З іншого боку, він не називав речі своїми іменами – війна так і не була названа війною, вбивства – вбивствами, а окупація – окупацією. Натомість вживалися нейтральні фрази типу “події, що відбуваються”, “сторони конфлікту”, “подолати поділи і протиріччя”.

Кіріл Гундяєв продовжив утверджувати лінію президента рф щодо невизнання окремішності українського народу, ствердження його меншовартості та вторинності, похідної ролі від великоросійського. Це видно з преамбули звернення, де єпископ традиційно називає себе патріархом “всієї Русі” та предстоятелем церкви, паства якої знаходиться в Росії, Україні та інших країнах, укотре не визнаючи надання томосу православної церкві України веселеньким патріархом Варфоломієм, опосередковано спростовуючи ідею про самоврядність української православної церкви під орудою митрополита Онуфрія. Ця ж ідея єдності піднімається ще декілька разів.

Вдруге патріарх апелює до “спільної багатовікової історії” України з росією, що мала б слугувати цементуючим елементом у відносинах двох держав. Наперед знову висувуються хрестоматійні приклади зазіхання москви на спадщину Русі. Серед них назване хрещення Русі святим рівноапостольним князем Володимиром. Саме ця “хрестильна” концепція у 2014 році входила до ідеологічних пояснень анексії Криму – місця хрещення князя Володимира у Корсуні, яке мало належати “істинній Русі”.

Втретє ідея єдиного і неподільного “русского міра”, який мав постати у ході путінського походу на захід, завуальовано пролунала у заклику “всю повноту Російської Православної Церкви підносити суто, гарячу молитву про якнайшвидше відновлення миру” (Слово 27.02.2022). Під повнотою мається на увазі наявність третини приходів РПЦ саме на території України, які і мали б підносити гарячі молитви за мир у його московському трактуванні.

Останнім прихованим посилом про єдність усіх стає на перший погляд нейтральний заклик до молитовного єднання: “Всемиловитий Господь заступництвом Пречистої Владичиці нашої Богородиці та всіх святих нехай збереже російський, український та інші народи, які духовно об’єднує наша Церква!” (Слово 27.02.2022). Проте саме останні слова про об’єднання народів є частиною концепції “русского міра” – нематеріального за суттю,

межі якого фіксуються найперше мовою та вірою, а вже потім військовою присутністю та силовою демаркацією поруйнованих кордонів (Лук'яненко 2022)

Ці тези ляжуть в основу “нової концепції спасіння” через “звільнення” України окупаційними військами.

Напевне, найвизрашніше з вуст патріарха лунає ідея “єдиного народу”. У його зверненнях навіть з'явилася усталена термінологія – “історична Русь”. Це те, що заступило радянську концепцію “Древня Русь”, яка мала б працювати на користь тієї ж теорії єдиної коліски російського, українського та білоруського народів. Використання цієї назви дозволяло уникати апеляції до Русі Київської, що підкреслювало б вторинність Московії та інших князівств. Схожу функцію виконує новітня формула “історичної Русі” у проповідях московського патріарха.

У провіді у храмі Христа Спасителя на четвертий день повномасштабної війни, що збігся з православною неділею про Страшний Суд, ідея монолітності “братніх народів” була провідною (Слово 27.02.2022). Безіменними каталізаторами протистояння називалися незрозумілі “злі сили”, мета яких полягала в одвічному знищені “єдиної Русі”: “Не дай Боже, щоб нинішня політична ситуація в близькій нам братській Україні була спрямована на те, щоб злі сили, які завжди боролися з єдністю Русі та Руської Церкви, здобули гору. Не дай Боже, щоб між Росією та Україною пролягла страшна межа, обагрена кров'ю братів. Ми маємо молитися за відновлення миру, за відновлення добрих братніх стосунків між нашими народами”.

Особливе місце у проповіді займає не стільки світська, скільки церковна зовнішня політика. Патріарх акцентує увагу на положенні Української православної церкви, наголошуючи на її канонічній приналежності до Московського патріархату, що не могло не підігрівати протистояння всередині України і не нагадувати про претензії на канонічну територію цієї держави. Тим паче з огляду на те, що у самій УПЦ із 2014 року, коли росія анексувала Крим та окупувала Схід, намагалася уникати прямої згадки своєю “московськість”, прибираючи її з документів та табличок на храмах. Натомість патріарх Кіріл розбурхував заснулий вулик, показуючи свою “отечеську турботу” про українських вірян та їхніх пастирів: “Сьогодні ми також потребуємо єдності – єдності з нашими братами та сестрами в Україні. Ми знаємо, в яких важких обставин зараз перебуває Українська Православна Церква Московського Патріархату. Я особливо молився сьогодні за Блаженнішого владика Предстоятеля і, звісно, за весь єпископат та за весь віруючий народ України; і вас також закликаю до цих молитов” (Слово 27.02.2022).

Саме православ'я, як у часи російської імперії, знову стає засобом цементування народів на противагу обезличеному ‘лукавому’ злу – ‘темному’, ‘ворожому’, ‘зовнішньому’. Формується релігійний аналог путінського “колективного Заходу”. Його активність представляється уже

не лише як мілітарне протистояння, але і як релігійна прія, участь у якій беруть представники української православної церкви. Звісно, на думку Кіріла, вони це роблять на позиціях єдності з московією: “Не можна дати посміятися над нами темним і ворожим зовнішнім силам, треба робити все для того, щоб зберігати мир між нашими народами і водночас захищати нашу спільну історичну Батьківщину від усіх дій ззовні, які можуть зруйнувати цю єдність. Сьогодні особлива молитва про Блаженнішого Онуфрія, про Церкву нашу і за благочестиві чади наших” (Слово 27.02.2022).

“Русській мір”, котрий до цього працював більш-менш завуальовано, висовує свої щупальця з-під ряс уже відверто, бо патріарх говорить про існування не лише єдиного духовного, соціокультурного, але й спільного географічного простору. І напад на Україну північного сусіда таким чином все більше й більше набуває рис “князівської міжусобиці”: “Запорукою цього братства є наша єдина Православна Церква, яка в Україні представлена Українською Православною Церквою, яку очолює Блаженніший Онуфрій. Ми й за них сьогодні молилися. За те, щоб Господь дав їм силу і мудрість відбивати, подібно до Патріарха Тихона, прилоги лукавого і водночас вірою і правдою служити своєму народу, у тому числі всіляко сприяючи мирові. Нехай Господь зберігає нашу Церкву в єдності. Нехай Господь захистить народи, що входять до єдиного простору Російської Православної Церкви, від міжусобної боротьби” (Слово 27.02.2022).

Жонглювання термінами і підміна понять потребують посилення авторитету. Досвідчений ідеолог, патріарх Кіріл чудово розуміє це під час своїх публічних виступів. Саме тому він вдається до цитування літописних джерел у відповідному імперському потрактуванні: “Нехай Господь береже землю Руську. Коли кажу “Руську”, то вживаю стародавній вислів із “Повісті временних літ” – “Звідки пішла Руська земля”. Землю, до якої нині входять і Росія, і Україна, і Білорусь, та інші племена та народи. Щоб Господь зберігав землю Руську від ворогів зовнішніх, від негараздів внутрішніх, щоб зміцнювалася єдність нашої Церкви і щоб з Божої милості всі спокуси, прилоги, провокації відступили і щоб народ наш благочестивий в Україні міг насолоджуватися миром і спокоєм” (Слово 27.02.2022).

Політика стирання національних кордонів за допомогою релігійних інструментів посилилася уже 3 березня 2022 року, коли після заклику патріарха “підносити суто, гарячу молитву про якнайшвидше відновлення миру” керуючий справами Московської Патріархії митрополит Воскресенський Діонісій направив усім єпархіальним Преосвященним циркулярний лист із текстом молитви для читання за сугубою екстеною під час Божественної літургії (Святейший Патріарх Кирилл 3.03.2022).

Аналіз тексту молитви про відновлення миру за канвою традиційного християнського світогляду показує формування спільного духовного простору (Циркулярне письмо 3.03.2022). Він формується через

привласнення церковно-історичного минулого часів Київської Русі (державне Володимирове хрещення, власне Ольгине хрещення, діяльність Йова Почаївського), апеляція до подвижницького та трагічного імперського та тоталітарного спадку (Сергія Радонезького, Серафима Саровського, новомучеництва): “Владико Многомилостивий Господи, Ісусе Христе, Боже наш, молитвами Всепречисті Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії, святих рівноапостольних великого князя Володимира і великої княгині Ольги, святих Новомучеників і сповідників Церкви нашої, преподобних Сергія, ігумена Радонезького, Іова Почаївського, Серафима Саровського та всіх святих, сприятливою сотвори нашу молитву за Церкву і за всіх людей Твоїх. Від єдиної купелі Хрещення, що за святого князя Володимира, ми, чада Твої, благодать сприйняли, – дух братолюбства і миру в серцях наших навіки утверди!” (Циркулярное письмо 3.03.2022).

Високоморальний порив і молитва за страдних, поранених, обездолених у бойових діях доповнюються неоднозначними закликами до Трансцендентної Сутності покарати і знищити іноземні племена, що постали на “Святу Русь”. Відповідно формується і прохання укріпити владу у її рішеннях, а воїнів – у праведності. Вважаємо за зайве уточнювати, яку владу і чиїх воїнів ця релігійна формула пропонує вимолювати у Бога. Залишається лише те питання, проти яких “іноплемінних язиків” має бути спрямоване духовне трудництво вірян московського патріархату: “Іноплемінним же язикам, що брані хочуть і на Святу Русь постали, – заборони і задуми їх повалити. Благодаттю Твоею владу, що тримає, до всякого добра настави, воїнів – у заповідях Твоїх утверди” (Циркулярное письмо 3.03.2022).

Ці молитви за єдність стають схожими на сеанси самоперекопування про непохитність такої духовно-політичної монолітності РПЦ з її філіалом в Україні з огляду на те, що частина українських єпархій перестають поминати московського патріарха під час богослужінь. Відповідно отримують за це реакцію москви. Так, митрополит Сумський та Охтирський Євлогій після зупинення поминання “Патріарха Московського та всієї Русі” за богослужіннями у Сумській єпархії отримав чи не прямий натяк на розкольникство, а з ним і на “фашизм”, який російська пропаганда активно просувала у якості приводу до нападу. У резолюції патріарха наводився одіозний приклад із церковної історії Третього Рейху: “Хотів би навести приклад прот. Григорія Прозорова, який не припинив поминання імені митрополита Сергія, роблячи до 1942 року, тобто до свого арешту та кончини, богослужіння в єдиному храмі МП у Берліні під час війни. Припинення поминання Предстоятеля Церкви не через віровчальні чи канонічні помилки, чи помилки, а через невідповідність тим чи іншим політичним поглядам і перевагам, — це розкол, за який кожен, хто його учиняє, відповідь перед Богом і не тільки у майбутньому, але й нині”. (Резолюція 2.02.2022).

Навіть остання на час написання цієї розвідки публічна промова керівника церкви на свято Різдва Пресвятої Богородиці у Зачатівському ставропігійному монастирі москви 21 вересня 2022 року крутилася навколо теми “історичної Русі” (Слово 21.09.2022). Апелюючи до історії літописної Куликівської битви 1380 року, релігійний діяч наголошує, що “Батьківщина наша, Русь, історична Русь проходить через тяжкі випробування”. Відповідно збірна назва “історична Русь” привласнюється російським народом не лише у площині історії, але й у вимірі сучасної геополітики, розмиваючи існуючі кордони між незалежними державами. Більше того – проповідь позбавляє Україну права на будь-який спадок древнього минулого, що пояснюється начебто впливом ззовні, покликаним знищити спільну руську ідентичність: “Ми знаємо, що відбувається в Україні. Ми знаємо, яка небезпека нависла над українським народом, який намагаються переформатувати, зробити державою, противною Русі, ворожою до Росії” (Слово 21.09.2022).

Традиційними для таких пропагандистських проповідей є суміш релігійної моралі та політичного порядку денного. Патріарх вдало маніпулює почуттями віруючих, закликаючи до милості та прощення, відсутності ненависті до українців, а вже у наступних фразах аргументує це безблагодатністю серед сусіднього народу, потребою відродження “братерської єдності”. І, просячи не називати українців ворогами, уже за мить говорить про плани ворога зі знищення єдиної православної релігійної організації: “Дуже важливо, щоб у наших серцях не виникало почуття, що там ворог. Ми маємо молитися сьогодні про те, щоб Господь зміцнив братерські почуття народів Святої Русі, щоб ще більш і міцнішою ставала єдність нашої Церкви, яка дійсно є запорукою миру на теренах Русі, – чому і розвал нашої країни почався зі спроб розірвати Церкву, створити розколи та поділи. Ворог знав, що в цю точку треба вдарити” (Слово 21.09.2022).

Тут не обходиться без питання існування канонічної Православної церкви України та протипагу УПЦ, котра у травні 2022 р. задекларувала своє віддалення від москви. Їй, як і завжди, підбираються лише негативні епітети, асоціюючи із загрозою. Натомість керована митрополитом Онуфрієм інституція тлумачиться як єдина поборниця миру у трансцендентному світі: “І хоча ми зазнали втрат і виник небезпечний, гріховний безблагодатний розкол на Україні, але водночас там зберігається віра православна, і наші брати і сестри, архіпастирі та пастирі єдині і, вірю, разом з нами продовжують молитися навколо престолу Господнього і за припинення міжусобної брани, і відновлення світу на теренах історичної Русі” (Слово 21.09.2022).

Наголосимо, що сама війна росії проти України (чи навіть “спеціальна воєнна операція”, як її називають у державі-агресорці) у проповідях не іменується ніяк інакше окрім міжусобиці, що додатково підтверджує існування викривленої карти світу без політичних кордонів, що усталилися у Свразії після 1991 року. На користь цього працює й інший термін, що часто

живається церковником у зв'язці із поняттям “історична Русь” – “Свята Русь”. Вони тотожні за сутністю, бо позначаються Україну, Росію та Білорусь політично. Відмінність полягає у тому, що друге поняття закріплює над цими територіями у свідомості вірян РПЦ не лише політичну владу Кремля, але й божественну владу (“Уділ Богородиці”) з її земним центром у Москві. Формування образу “єдиного народу” поглиблюється зверненням до шанування одних і тих самих святих на євразійському просторі.

У контексті того, що війна не називається війною, зрозумілим є створення перспективи завершення “конфлікту” без надмірних жертв (офіційна російська статистика називає удесятеро менші цифри власних втрат, аніж дають українські служби). Тож логіка прохання про мир та благополуччя без втрат з огляду на міф “непереможної армії” цілком пояснювана. Непояснима лише формула “перемоги”, про яку просить патріарх. Чия вона – російська? українська? “православна?": “Тому сьогодні ми ще й ще раз молимося Господу, щоб Він примирив Русь, зупинив міжусобні брані, щоб воз'єдналася Русь Свята – у тому сенсі, щоб ніякі розбрати і поділи не терзали спадкоємців тієї самої єдиної Святої Русі. І сьогодні, коли ми згадуємо перемогу нашого народу в Куликівській битві, ми просимо про те, щоб без особливих битв та кровопролиття прийшла справжня перемога, яка б повернула нам духовну єдність, мир, благополуччя та взаємну любов. Нехай Покров Цариці Небесної простягається над її уділом – над Святою Руссю. Нехай святі угодники Божі, які однаково прославляються і шануються в Росії, Україні, Білорусі та інших куточках історичної Русі, моляться сьогодні за нас, негідних, і озброюють нас правильними думками, потрібними словами, але, найголовніше, праведними справами, через які могли б прийти мир та благополуччя на землю Святої Русі” (Слово 21.09.2022).

Утвердження ж єдності народів у системі “російської православної пропаганди” узгоджується з обґрунтуванням меншовартості Києва попри його історичну роль. Яскравим прикладом може бути промова патріарха у день пам'яті святих Петра, митрополита Київського, Московського та всієї Русі, після літургії в Успенському соборі московського Кремля (Патриаршее слово 6.09.2022). Церковний діяч вправно маніпулює фактами, вибудовуючи логічну картину для далекого від історичної науки слухача-прихожанина. У ній Київ постає як покинуте, спустошене, збідніле духовно, інтелектуально та матеріально місто. І якщо дешифрація істини є у тому, що значним чином свою велич Київ втратив у роки монгольської навали, то ‘добросусідськість’ із Володимирським князівством як спадкоємцем слави Києва, виглядає аж занадто натягнуто. Особливо після війн Андрія Боголюбського і розграбування й спустошення стольного граду військами володимиро-суздальського князя. До того ж із півночі місто ось-ось мало б бути в облозі литовців. Тому історичні аргументи патріарха доволі слабкі, якщо висловлювати їх у дискусії, а не у пропагандистському монолозі:

“Цей день звертає наш погляд на той час, коли Руська Церква проходила через особливо тяжкі випробування. Київ, мати міст руських та столиця Руської держави, виявився відкритим для згубних набігів Орди; місто підпалювали, грабували, із нього вивозили багатства. Стало цілком очевидно, що Київ у тих умовах уже не міг бути столицею всієї Руської держави, бо був надто вразливий, і виникла політична і, я б сказав, стратегічна необхідність перемістити центр Руської держави в інше, безпечніше місце. Таким центром став місто Володимир на північному сході Русі. Чому? А тому, що Володимир перебував у лісовій зоні, навколо були дрімучі ліси, в яких не могла ефективно діяти кіннота кочівників – головна військова сила тих, хто пограбував та спалив Київ” (Патриаршее слово 6.09.2022).

Натягнутими є й аргументи про необхідність перенесення з Києва центру політичної влади. Бо навіть сам митрополит Петро Ратенський, уже проживаючи із 1308 року у Володимирі, у 1312 році був змушений подорожувати у справжній центр влади – в Золоту Орду, аби з рук хана Узбека отримав охоронну грамоту на забезпечення права руського духовенства. Звісно, взамін на молитовне заступництво перед християнським Богом про “безбожну владу”. Кіріл (Гундяєв) переконує: “Для того щоб уберегти центральну церковну та громадянську владу, було ухвалено рішення йти до лісів. Так роблять і подвижники: багато святих, позбавляючись спокус і небезпек, йшли саме в ліси рятувати душі; а в даному випадку країна мала перемістити центр свого політичного, державного життя подалі від кочівників. Тому Володимир став наступною столицею нашої країни і всі розуміли необхідність такого рішення” (Патриаршее слово 6.09.2022). Але пропагована патріархом ідея “політичного усамітнення” у лісах Володимира, подібна до чернечої аскези, тріщить по швах. Дипломатам і урядникам того часу доводилося покидати глуш боліт заради підтвердження права на владу. Навіть релігійну.

Міграція духовного центру до москви пояснюється уже включно поняттям першосвященницького комфорту на тлі політичного протистояння древніх князівств: “Ну, а потім, коли стало возвеличуватися місто москва, коли сюди почали стікатися як інтелектуальні, так і матеріальні сили країни, великий князь Іван Калита запропонував митрополиту Київському і всієї Русі, який жив у Володимирі, переїхати в місто москву. Так і сталося, і великий князь зробив усе для того, щоб перебування митрополита Київського, а відтепер і Московського, і всієї Русі було благополучним і безпечним у москві” (Патриаршее слово 6.09.2022). Знову-таки, слухачеві не повідомляється про судовий процес над митрополитом у 1313 році, що мав місце у Володимирській землі, який організували за заявою Тверського Єпископа Олексія. Константинопольський патріарх Афанасій зібрав у Переяславлі-Заліському князівський суд, що мав розглянути звинувачували у торгівлі церковними посадами. Виправдання митрополита стало заслугою візиту в Орду та

заступництво московського князя Івана Калити. Тому “пропозиція” перенести митрополиччу кафедру виглядала доволі виправдано з огляду на утиски та переслідування митрополита Петра у Володимирі не язичниками, а православними князями й іншими єпископами. До того ж перенесення митрополії означало, що Іван Калита відтоді мав право титулуватися Великим князем.

Але навіть кризь ідеологічне полотно меншовартості Києва пробивається уже знайома ідея “русского міра”, зшитого невидимими нитками православ’я: “Але коли ми говоримо про географічні центри – Київ, Володимир, москва, – ми ж не маємо на увазі, що навколо кожного з цих міст формувалася якась відокремлена від єдиного Тіла Церкви церковна спільнота” (Патриаршее слово 6.09.2022). А над цим усім виформовується неприхована потреба зрощення релігійної та державної влади, така необхідна росії XXI століття, аби сакралізувати дії нового фіурера: “Це була єдина Церква, центр якої переміщався разом із переміщенням столиці, щоб Предстоятель завжди був поруч із великим князем, щоб духовний центр був там, де й центр політичного життя. І святитель Петро переїхав сюди, до міста Москви, на настійне прохання великого князя Івана Калити, того самого, який збирав матеріальні цінності в москві, щоб забезпечити стійке існування нової столиці. І для того, щоб ця столиця була дійсно визнана всією Руссю, необхідно було, щоб і Першопрестольна кафедра перемістилася до москви” (Патриаршее слово 6.09.2022).

Доктрина “русского мира” і потреба В. Путіна відродити штучно створену “радянську націю” в XXI столітті зараз змішується з закваскою російського православ’я. Патріарх Кіріл почав відігравати вирішальну роль у процесі формування нової імперської свідомості лояльних росіян та українців на захоплених російською федерацією територіях Криму та Донбасу. Російська православна церква перетворилася на знаряддя псевдодемократичної держави; вона злилася з автократичною машиною Путіна, ставши наріжним каменем у побудові Кремлем свого уявного ідеального “русского мира” на протигагу західній цивілізації. Для прихильників церква в росії називається “російською” не через її етнічну приналежність, а тому, що її назва вказує на те, що РПЦ виконує якусь “месіанську пастирську місію” серед народів, які сприймають російську духовну і культурну традицію як основу їхньої національної ідентичності або, принаймні, як її істотної частини. У цьому сенсі Україна є більш християнською країною, ніж росія, щодо повсякденної обрядовості та церковних традицій. Але в проповідях патріарха московського образ другосортної нації формується за допомогою штампів на кшталт “дочка-церква”, “країна в розколі”, “один народ розділений”. Боротьба з цією еретичною напів релігійною ідеєю полягає в постійній присутності в публічному просторі історико-культурологічних та релігієзнавчих досліджень, які розвінчують ідеологічні вкраплення “російської православної пропаганди”.

Лук'яненко О. (2022). “Русский мир” проти українського миру: релігійний фронт першого дня війни. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Людський потенціал у контексті сучасних соціокультурних перетворень” (24–25 травня 2022 р.)*. Полтава, ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к архипастырям, пастырям, монашествующим и всем верным чадам Русской Православной Церкви 24 февраля 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903795.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022].

Патриаршее слово в день памяти святителя Петра после Литургии в Успенском соборе Московского Кремля 06 сентября 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5956879.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]

Резолюция Святейшего Патриарха Кирилла на рапорте митрополита Сумского и Ахтырского Евлогия 2 марта 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5905352.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]

Святейший Патриарх Кирилл благословил во всех епархиях Русской Православной Церкви совершать молитву о восстановлении мира 3 марта 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5905871.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]

Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю о Страшном Суде после Литургии в Храме Христа Спасителя 27 февраля 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5904390.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]

Слово Святейшего Патриарха Кирилла в праздник Рождества Пресвятой Богородицы после Литургии в Зачатьевском ставропигиальном монастыре г. Москвы 21 сентября 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5961645.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]

Циркулярное письмо митрополита Воскресенского Дионисия о молитве о восстановлении мира 3 марта 2022 года. Електронний ресурс: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5905833.html> [Дата останнього доступу 21.09.2022]